

DVA PODOBNÉ ŽIVOTNÍ A TVŮRČÍ OSUDY

Srečko Kosovel a Jiří Wolker

Slovinský básník **Srečko Kosovel** (18. března 1904 – 27. května 1926), je často srovnáván s prostějovským rodákem **Jiřím Wolkerem** (29. března 1900 – 3. ledna 1924). S. Kosovel i J. Wolker zemřeli mladí, *dřív než mohli srdce k boji vyťasit*, jak napsal ve svém *Epitafu* Jiří Wolker. Srečko Kosovel zemřel dokonce o dva roky mladší než náš básník. Bylo mu dvaadvacet let. Oba však zanechali za sebou stovky veršů, deníkových záznamů, črt, dopisů, básní v próze, dramatických pokusů i literárních statí. A snad pro oba literární tvůrce i po staletích platí slova Lucia Annaey Seneky ze čtvrtého Listu Luciliovi: *Vytrvej, jak jsi začal, a co možná pospíchej, abys z ducha zdokonaleného a vyrovnaného mohl tím déle mít užitek./.../ Větší radost očekávej, až doložíš chlapeckou mysl a až tě do seznamu mužů převede filozofie. Vždyť dosud u tebe trvá chlapectví, ba co je povážlivější, chlapeckost. Je to tím horší, že máme vážnost starců, ale vady chlapecké, a nejenom chlapecké, nýbrž i dětské: chlapi se děsí nicotných věcí, děti smyšlenek, my obojího. Až budeš pokročilejší, shleďáš, že některých bychom se měli bát tím méně, čím více přinášejí strachu.*

Nemůže být velké to zlo, které je poslední. Přichází k tobě smrt: musil by ses jí bát, kdyby s tebou mohla setrvávat. Ona však ve skutečnosti buď ještě nedojde, nebo již přejde. A o něco dál pokračuje: Přemítej denně o tom, abys mohl s klidnou myslí opustit život, na kterém mnozí lidé lpí a jehož se drží tak, jako se ten, kdo je unášen dravým proudem, chytá i trnitých větví a drásajících kamenů. Přechetní lidé se uboze potácejí mezi strachem ze smrti a mukami života: žít nechtějí, zemřít nedovedou.²⁹⁵

V dosavadních skrovných našich i slovinských pracích se o obou mladých tvůrčích nejčastěji pouze uvádí, že zemřeli mladí. Pokusím se proto o první náčrt hlavních shod v jejich životě a v jejich tvorbě i v jejich chápání úlohy umění ve společnosti. Jsem si přitom vědom, že podobné srovnání vyžaduje mnohem větší prostor a mnohem hlubší a všestrannější analýzu díla obou básníků, než jim v této skice mohu věnovat.

Osobně se Srečko Kosovel a Jiří Wolker těžko mohli znát. A nejpravděpodobněji neměli ani možnost číst verše toho druhého. A to i přesto, že Wolker se již od svých studentských let o slovinskou literaturu zajímal. Za pomoci svého učitele a překladatele z jihoslovanských literatur Vojtěcha Měrky (1888–1974) totiž Wolker přeložil a vydal verše slovinských modernistů Alojze Gradnika (1882–1967), Dragotina Ketteho (1876–1899) a Ivana Cankara (1876–1918) ve výboru *Bratrská poesie* (1925). Nakolik se podílel na překladech veršů Gradnikových a Ketteho, nevíme, zato však v korespondenci máme zmínky o tom, že se přebásněním básní I. Cankara zabýval již jako osmnáctiletý.²⁹⁶

295 SENECA, Lucius Annaeus: *Výbor z Listů Luciliovi*, Svoboda, Praha 1969, s. 11–12.

296 Dr. Vojtěch Měrka, který byl podle J Wolkeru *neobyčejně inteligentní člověk* a rovněž *moderní filolog na gymnáziu*, učil v letech 1915–1918 na prostějovském gymnáziu němčinu, češtinu a hudební výchovu. Jeho

Korespondence obou mladých tvůrců, která se zachovala, je románem o životním a tvůrčím zrání, i románem lásky, v němž se hledá nejintimnější souznění citů a smyslů. Oba mladí nadaní chlapci cílevědomě hledali životní smysl. Toužili po tvorbě a po vzdělání. Oba vášnivě toužili po životě. Oba prožívali podobné životní drama, neboť neustále bojovali s nemocí. Wolker i Kosovel prožili svou těžkou hodinu. Oba se v dopisech zpo- vídali z osobních krizí a nadějí, oba cudně vyjadřovali své city k mladým, dospívajícím ženám a začínajícím básnírkám. Tvorba Jiřího Wolker a Srečka Kosovela směřovala k tomu, aby vyjádřila společensky pokrokový vývoj doby, v níž žili. Srečko Kosovel i Jiří Wolker měli rozvinuté sociální citění, silně se jich dotýkala sociální nespravedlnost, oba se politicky angažovali. Jejich básně jsou mladistvě nedočkavé. Promlouvá v nich upřímné srdce zraňované nespravedlností a zprvu naplněné chlapeckou vírou, že s pokorou bude možno přetvořit skutečnost v něco blízkého a každému milého a srozumitelného, kde by vládlo souznění a soudržnost.²⁹⁷

*Přes prázdniny pracoval jsem dosti intenzívně, neboť hodláme společně s dr. Měrkou vydati Cankarovu sbírku básní Erotika. On překládá vše do prózy, – já veršuji a rýmuji. Jest to práce dosti mozolná a nevděčná, ale doufám, že při ní mnoho pro sebe získám, co se týče formy. Mimoto jest naděje, že kniha vyjde tiskem, – což je pro takového literáta, jako jsem já, – příležitost přímo kouzelná – psal Jiří Wolker v září 1918 sociologu a literárnímu historiku Emanuelu Chalupnému (1879–1958). Svěřoval se mu rovněž, že již má skoro hoto- vou menší sbírku básní v próze, kterou hodlal vydat, až se Cankarem poněkud uvedu.*²⁹⁸

Srečko Kosovel spojoval svůj život s osudem svého národa. Zachovalo se 36 Koso- velových dopisů, které od 8. června 1922 do 30. ledna 1926 napsal jedné své mladé vyvolené, nenaplněné lásce, začínající básnířce a feministce Fanici Obidové, jež pocháze- la z Tolminu. O otázce Slovinců a o smyslu života jí v jednom dopise napsal: *Právě nyní, když my Slovinci tak trpíme, bychom měli použítí myšlenku vnitřní perspektivy. Člověka. Bylo by nám lehčeji, neboť je těžké hledět Smrti do tváře bez naděje, že život je pro člověka významný – člověk musí být krásný. Čím více se pokouší přiblížit tomuto ideálu, tím je více naplněn a snadněji by se mu umíralo. Já myslím, že život má význam, pokud pro něj děláme.* Je obdivuhodné, jak si mladý Srečko Kosovel uvědomoval, že život je zkouška, prověrka a že člověk musí trpět, aby mu mohl vdechnout smysl. Nepovažoval za život žít a nedá- vat, žít a nemilovat, žít a netrpět. Neboť *utrpení člověka posiluje*– napsal básník Fanice Obidové.

Také sedmnáctiletý Jiří Wolker své první velké lásce Marii Horákové psal, že *jedině krásná jest radost, která prošla bolestí.* A o dva roky později se jí svěřoval, že *dnes snad bych nejlépe dovedl vyprávěti o utrpení, neboť jsem Bolest.*²⁹⁹ A dvaadvacetiletý Jiří Wolker Annu Vikovou přesvědčoval, že *my muži se bijeme, bijeme – a nejmíc trpíme proto, že nechceme*

žákem byl mj. také J. Wolker, kterého zapojil do překladu slovinské poezie. Kromě antologie veršů vydali spolu rovněž *Pohádky* Dragotina Ketteho (1925). Viz WOLKER, J.: *Dopisy*, Čsl. spisovatel, Praha 1984, s. 355.

297 WOLKER, J.: *Dopisy*, Praha 1984, s. 12.

298 *Tamtéž*, s. 355.

299 *Tamtéž*, s. 232.

*trpět.*³⁰⁰ Básník nemocný tuberkulózou si den ze dne stále jasněji uvědomoval, že musí unést všechny bolesti, kterými trpěl a jež se denně u něho projevovaly. Utěšoval se, že všemi *smysly musí trpět, aby se dobolely radosti.*³⁰¹ *Bolest začíná změnou, které jsme nechtěli, – a přestává tehdy, až si na ni zvykneme. Bolest je tedy přivykání změně* – psal svému příteli, básníku Konstantinu Bieblovi, s nímž strávil v roce 1922 v Bašce na dalmatském ostrově Krku tři týdny ozdravného pobytu.³⁰²

Srečko Kosovel se mladé básnířce Makse Samsové z Přímoří, která pracovala jako učitelka v Lublani, mj. svěřoval: *Vy nevíte, jak dlouho musí člověk pracovat, než napíše opravdovou báseň. Já jsem uveřejnil první báseň v šesté třídě a ještě dodnes jsem nenapsal žádnou báseň, s níž bych byl spokojen. Je to dlouhá cesta, ta cesta je strmá, ale cíl je krásný.*

Slovinský básník Srečko Kosovel, obdobně jako Jiří Wolker, intenzivně tvořil bohužel velmi krátce – pouhé poslední čtyři roky života. Jak se až několik desetiletí po jeho smrti ukázalo, za tu krátkou dobu čtyř let (od 18 do 22 let) vytvořil na 1200 básní. A kromě toho napsal stovky stran prozaických textů, esejů a črt, krátkých lyrických próz, literárních kritik, dopisů, poznámek a deníkových záznamů. Básník psal. Stránky nečísloval, ani nedatoval. Psal a psal. *Nulla dies, sine linea* – ani den bez čárky. Vydání první sbírky impresionistických veršů *Zlatý člun* (Zlati čoln) se Kosovel za života nedočkal. Rok po básníkově smrti ji vydal jeho přítel, literární historik a básník Alfons Gspan (1904–1977) a básníkův bratr, prozaik a publicista Stano Kosovel (1895–1976).

Nemůžeme u něj proto hovořit o vývojových etapách, ale pouze o jednotlivých stupíncích, po nichž básník stoupal výš a výš k básnickému nebi. Byly to podle literárního historika Janka Kose čtyři *ontologicko-morální fáze*, kterými básník prošel. Každý rok z těch čtyř let znamenal pro něho novou tvůrčí fázi.

V romantické fázi vznikly některé impresionistické básně a osobní zpovědi, jež čerpají motivy z rodného Krasu. V druhé fázi začal zřetelněji vidět i pociťovat neduhy společnosti. Odpoutal se v ní od romantismu a napsal četné verše, které prozrazují Kosovelovo komplexnější chápání světa a sebe sama. Objevují se v nich základní pojmy prázdnota, únava, nicota, mlčení, šed', temnota.

Básníkovu nitro si postupně uvědomovalo svůj rozkol se světem. Radikalizace něžné duše způsobila, že se básník ocitl v osamění a uzavřel se do sebe. Východisko našel až v revoltě proletářského humanismu. Tichá rozjímání o samotě se postupně změnila ve výkřik a vzpouru. Svůj rejstřík základních básnických kategorií rozšířil o boj, práci, lásku. Rozhodnost konstruktivistické formy zbavila jeho verše sentimentality.

V básníkově krátkém životě se pojily mj. tři základní prvky: **krása, láska a tragika**. Jeho vlastní fyzická duchovní krása a krása jeho rodného Krasu, láska k mamince, která

*nemůže
číst
moje verše,
neboť jsou*

300 *Tamtéž*, s. 242.

301 *Tamtéž*, s. 283.

302 *Tamtéž*, s. 527.

*příliš smutné.
Maminka trpí, trpí, trpí.
Jedinou hodinu
neměla šťastnou.*

(Báseň *Maminka čte*)

Láska k sestře, která uměla krásně hrát na klavír, láska ke Krasu, v němž prožil idylická dětská léta.

Básnickova tragika se projevila mj. v tom, že ztratil to, co miloval: v roce 1915 ztratil svůj Kras, kam se v představách i ve skutečnosti vracel, *aby se uzdravil*. Kras, který zvětšil jemnými tóny impresionisty. Vzniklá rána v jeho upřímném srdci se do smrti nezahejila. Když mu bylo v roce 1916 dvanáct let, opustil svou rodnou ves. Tím skončilo Kosovelovo dětství. To byla druhá bolestná ztráta. Potřetí ztratil šestnáctiletý chlapec, student posledního ročníku reálného gymnázia, svůj ráj 12. listopadu 1920. V italském přímořském městě Rapallu byly po dlouhých jednáních stvrzeny výsledky 1. světové války. Rijeka, Terst, Istrijský poloostrov, četné ostrovy, slovinské Přímoří a Kras, které italská vojska v roce 1918 okupovala, připadly Itálii. Pro chlapce Srečka Kosovela ovšem bylo nejbolestnější to, že Itálii připadla také jeho rodná vesnička Tomaj.

Mnoho měsíců před podepsáním smlouvy v Rapallu Italové v Terstu vypálili Slovinský národní dům. Kosovelovi rodiče se spolu s mnoha dalšími Slovinci rozhodli zůstat ve své rodné vsi. Srečkův otec Anton Kosovel ztratil učitelskou službu a doslova střechu nad hlavou, neboť bydlel ve škole. V Přímoří a v Krasu byl zejména pro slovanské starousedlíky nedostatek pracovních míst. Nejméně tři sta tisíc Slovinců z Přímoří se ocitlo v cizím státě a muselo komunikovat v jiném jazyce. Italština se zde stala úředním jazykem. Rapallská smlouva vyrvala z těla národního společenství statisíce jeho obyvatel. Spolu s charvátským obyvatelstvem to bylo více než sedm set padesát tisíc Slovanů. Čekala je násilná asimilace neboli poitalštění. O právech národnostních menšin není v rapallské smlouvě ani slova.

Poznamenejme přitom, že členové Kosovelovy rodiny znali všichni italsky a často jezdili do Terstu. V Gorici a v Terstu kupovali knihy. Maminka Srečka Kosovela deset let sloužila v Sežanji u bohaté italské rodiny Scaramangy. Velice si jí vážili. Když se vdávala, koupili jí nejdražší porcelán, který si objednali přímo v továrně v Čechách.

V slovinském a charvátském území, jež bylo připojeno k Itálii, se stalo to, co se o sedm let dříve stalo makedonskému obyvatelstvu po rozdělení Makedonie v roce 1913. Jestliže se např. v Řecku slovanská toponyma přejmenovávala a příjmení a jména dostávala řecké koncovky, pak se v slovinském území pod italskou správou z Tomaje se stalo Tolmino a z Nanosu Monte Re, příjmení Potočnik se změnilo v Torrenti a Vodopivec v Bevilacqua atd.

Svět Srečka Kosovela, jeho láska a přesvědčení, jeho víra a dějiny – to vše prodělalo podstatné změny. A to zejména proto, že se od tohoto okamžiku stal Srečko Kosovel cizincem dokonce v pronajatém pokojíku v Lublani. Jako lublaňský student se stal příslušníkem nového jihoslovanského státu. Pokud chtěl navštívit rodiče ve své rodné vsi, musel žádat o italské vízum. A to Srečko Kosovel velmi těžce nesl. Jeho idealismus byl hluboce frustrován. *Nespravedlnost versailleské mírové smlouvy, těžké postavení proleta-*

riátu, korupce Evropy a nevyhnutelnost smrti kritizoval Kosovel v expresionistických básních – napsala o něm americká literární historička Erica Johnsonová Debeljaková.³⁰³ Nově vzniklá geopolitická situace se hluboce dotýkala mladého tvůrce. Cítil skutečnou bolest nad ztrátou Krasu. Odrazila se v četných jeho básnických i prozaických textech. Jeho čisté, obdivuhodně krásné dětské srdce zraňovala válka, politický cynismus, zrada, vyhnanství a cizáctví. Ze slovinského Přímoří se v letech 1924 až 1931 odstěhovalo do nově vzniklého státu Slovinců, Charvátů a Srbů dvaadvacet tisíc Slovinců a od roku 1924 do začátku 2. světové války se stejný počet odstěhoval např. jen do Argentiny. Kolik se jich odstěhovalo do USA, Kanady a jinam, není mi známo.

Tragika básníkova života je také tragikou jeho uměleckého díla. Mladý chlapec se postupně osamostatňoval, získával nové poznatky a poznával nové ideály. Chlapec však stále zůstal kořenem jeho bytosti. V jeho díle sledujeme prudkou cestu talentovaného studenta, jak je stržen vlnami nové doby a bouřlivé umělecké atmosféry, jak se postupně zbavuje mladistvé naivity, jak čerpá podněty z různých zdrojů, moderních směrů a myšlenek (expresionismus, konstruktivismus aj.), jak se v jeho osobním i tvůrčím vývoji výrazně odrazila revoluční doba, jež vycházela mj. ze zkušeností válečné katastrofy, aby nakonec zůstal svůj. A aby se jako zcela samostatný tvůrce aktivně vyrovnal s realitou, která získávala nové podoby.

Srečko Kosovel, který byl označen jako nejčistší slovinský básník smrti, cílevědomě hledal smysl života, toužil po životní aktivitě, plné přátelství, lásky, nového umění a nových ideálů. A jestliže se pro Jiřího Wolкера, s nímž je srovnáván, formuloval závěr, že *pravou podstatou umění je prostota a poctivost, a ne gesto*, pak toto konstatování bezezbytku platí také pro Srečka Kosovela. Český i slovinský básník hledali způsob, jak překonat osobní utrpení, jak uniknout sobě a mysliti světem a za svět – jak napsal Vítězslav Nezval. Protože oba mladí tvůrci žili ve stejné době, neustále se vraceli k myšlence, že *člověk neroste utrpením, ale přemáháním svých bolestí, a že největší bolesti této doby je, psal Jiří Wolker, že lidé nechtějí trpěti.*

Jiří Wolker v dopise A. M. Píšovi ze dne 14. srpna 1923 mj. napsal: *Jen abych mohl být skutečně produktivní. To je mé nejvroucnější nynější přání. Moci pracovat, tvořit nové hodnoty, zúčastnit se na metamorfóze světového dění. Jak teď znám životodárnou cenu práce! Je smyslem, cílem, prostředkem i chlebem života / ... / To, co fakticky spojuje lidi ve vyšší bratrský celek, je jejich práce.* O totéž usiloval také Srečko Kosovel, který věřil, že *Práci budujeme// svou budoucnost (báseň Práci budujeme).*

V posledních měsících a dnech před svou smrtí vystoupil básník na poslední stupínek pomyslného žebříku své tvůrčí cesty, kterou bychom mohli spolu s Jankem Kosem nazvat *metafyzikou osobní a společenské apokalypsy*. Ontologický radikalismus dostal jiné kontury a vrhl nový pohled na význam osobní a kolektivní smrti. *Smrt se stala strašnou a nevyhnutelnou katastrofou, která visí nad jedincem a světem ... Její poslední smysl je očista* – napsal Janko Kos.

Podstatnou část Kosovelovy a Wolkerovy tvorby tvoří sociální poezie, verše vyjadřující vzdor, odpor a nenávisť k těm, kteří utlačují tělo a duši člověka, zbavují jej jeho

303 DEBELJAK JOHNSON, E.: *Srečko Kosovel – pesnik in jaz*. Delo, Ljubljana, 4.- 25. února 2004.

lidské podstaty, upoutávají jej ke stroji a chtějí mít z něho nástroj k svému obohacení. Básnickovy vize nové společnosti, nového svobodného člověka byly v mnohém idealizované, nereálné jak z hlediska obsahového, tak také časového.

Kosovelova sociální básnická tvorba je spolu např. s tvorbou našeho Jiřího Wolкера, bulharského básníka Christa Smirnenského, slovenského básníka Ladislava Novomeského a desítek slovanských i dalších evropských tvůrců nedílnou součástí tzv. evropské proletářské literatury, která tvoří celou jednu etapu evropského literárního procesu v letech mezi dvěma světovými válkami. Z mnoha literárních a teoretických textů nám nejvíce připomíná úvaha Jiřího Wolкера *Proletářské umění* (1922) Kosovelovu stat *Umění a proletář* (1926, Umetnost in proletarec).

V mnoha Kosovelových básních se objevuje ticho, osamění a prázdnota. V jedné básni napsal: *Tiše se probouzíme //do šedého jitra*. Také v prvním krátkém lyrickém textu, který je na začátku našeho výboru *Moje píseň* (Brno 2004) Kosovel říká: *Venku svítí slunce a pod střechou je ticho*. Podle již zmíněné americké badatelky Eriky Johnsonové Debeljakové bylo u Srečka Kosovela *ticho a vytváření tlumeného básnického jazyka jedinou zbraní, po níž básník sáhl pro boj proti chaosu*. Chaos poznal básník v sobě i kolem sebe. Překonával jej tak, že psal a psal. V básni *Naše oči* říká:

*Naše oči zalila
hořící láva.
A šedý prach
cementářenských věží
spekl naše rty.*

*Jako hořící stromoví
jsme se naklonili
k novému dni.*

V únoru 1926 Srečko Kosovel onemocněl a strávil celý měsíc v posteli v Lublani. Zlé jazyky tvrdily, že jej smrt začala pronásledovat v Záhoří (Zagorje), kam byl pozván, aby měl úvodní přednášku o umění a proletariátu. Legenda praví, že tam se nachladil, když čekal dlouho na nástupišti a poté v nevytopené čekárně na vlak. Dopisy jeho nejbližším však prozrazují, že byl nemocen, stejně jako jeho bratr Stane. *Sbohem, můj tatínku. Napíšu ti víc, až budu zdrav*. Nebo v jiném dopise mamince a sestrám sděloval: *narozeniny jsem strávil v posteli. Pak jsem na chvíli vstal, neboť přišel dr. Čibej z Mnichova a přinesl mi od Karmely balíček, pozdravy a dopis. Ani nevíte, jak jsem byl rád... Včera jsem dostal na italském konzulátu vízum, abych mohl jet domů*. Narozeniny oslavil Srečko Kosovel v pronajatém pokojíku v Lublani. Dvaadvacáté. A bohužel poslední. Zemřel v novém domku svých rodičů v Tomaji na zápal mozkových blan (meningitidu) 27. května 1926.

Málokteré literární dílo mělo ve Slovinsku tak složitý a tak smutný osud. Málokteré jiné dílo se dočkalo takového nepochopení a tolika nesprávných interpretací, vyplývajících nejčastěji z neznalosti celistvého díla, tolika neúcty a znevažování, tolika kritických mystifikací i zbytečných glorifikací.

Za života vyšly jen asi čtyři desítky jeho básní po časopisech. Básník a divadelní kritik Fran Albreht (1889–1963), shodou okolností překladatel Bezručových *Slezských písní* do slovinštiny (1919), jako jeden z prvních po vydání první posmrtné Kosovelovy sbírky *Zlatý člun* (1927) rozvířil stojaté vody. Napsal mj., že *Srečko Kosovel / ... / je nejčistší slovinský básník smrti*. Podle Frana Albrehta Kosovelova poetika nevznikla z *vnitřního napětí, z nezralé, afektované sentimentality / ... /, nýbrž z hluboké, osudové vnitřní pravdivosti, neúprosne připravenosti k smrti*.³⁰⁴

Mlčelo se o Kosovelovi nebo se o něm psalo, aniž kritika znala jeho nejangažovanější a nejavantgardnější dílo, jímž byla sbírka *Integrály*. Ta vyšla až v roce 1967, kdy byla zcela jiná literární avantgardní situace jak ve Slovinsku a v tehdejší jugoslávské federaci, tak také jinde v Evropě, kde vypukly studentské nepokoje a kde se prosazovala volná láska. Srečko Kosovel se stal do určité míry duchovním otcem těchto událostí. Mládež objevila impresionistického krajináře, avantgardistu a experimentálního básníka Kosovela a přisvojila si ho.

To, co přitahuje dnešní čtenáře, je podle již citované Eriky Johnsonové Debeljakové básníkův osud, který jim nabízí víru a jakousi obdivuhodnou radost z toho, jak absurdně se vyvíjel jeho životní příběh ve víru slovinského historického vývoje. Slovinský básník a literární kritik Ludvik Mrzel (1904–1981), který mj. napsal sbírku pohádek výrazově i myšlenkově blízkých pohádkám Jiřího Wolkera, v jednom eseji z třicátých let poznamenal: *Srečko Kosovel označuje mezi námi jediného člověka, jedinou živou bytost, která vydala ze sebe semě, aby mohla nyní z něho ještě vyrůst naše budoucnost*. Právě v tom spatřuji aktuálnost a modernost Kosovelova celistvého díla.

304 Druhá Kosovelova sbírka básní vyšla v roce 1931, první souborné vydání v roce 1946, druhé v roce 1964, *Integrály* v roce 1967, druhý svazek poezie v roce 1974, próza, korespondence a zápisky v roce 1977.